

METİN VE GRAMER ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN ÇAĞATAYCA MANZUM KÉYİK-NÂME HİKÂYESİ

Fikret TURAN*

ÖZ

Kéyik-nâme (Geyik-nâme), Hz. Muhammet'in merhametli kişiliğini avcı eline düşmüş yaralı bir geyiğe yardım etmesi üzerinden hikâye eden ve birçok varyantı bulunan manzum bir eserdir. Bu çalışmada incelediğimiz geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan Kéyik-nâme, diğer lehçelerdeki örneklerinden daha kısa olmasıyla dikkati çeker. Eser, Beyazıt Devlet Kütüphanesinde Beyazıt 3626 numarasıyla saklanan bir mecmuanın 20/2-22/2 (18a-20a) sayfaları arasında bulunan 52 beyitlik manzum bir hikâyedir. Kelime başında /k/ ve /t/ ünsüzlerinin hâkim olduğu eserin dili Çağataycanın genel kelime hazinesini ve gramer özelliklerini yansıtır. Eserde, yönelme hali +ğa/+ge ekinin büyük ünlü uyumuna uymadığı ve istikrarlı bir kullanımı olmadığı görülür. Eserde nadiren Oğuz Türkçesinin özelliklerine de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kéyik-nâme, Geç Dönem Çağatay Türkçesi, Çağatayca popüler manzum hikâyeler, elyazması Çağatayca metinler, Çağatay imlası ve gramer özellikleri

TEXTUAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE VERSIFIED CHAGATAY STORY KÉYİK-NÂME (STORY OF THE DOE)

ABSTRACT

Kéyik-nâme / Geyik-nâme is one of the versified stories with multiple versions in which Prophet Muhammad's compassionate personality is reflected over his helping a wounded doe who was fallen prey to a hunter. The text analysed in this study is distinguished from the versions in other dialects by being significantly shorter than others. It is a story with 52 couplets running on pages 20/2-22/2 (18a-20a) in a handwritten anthology (mecnû'a) numbered Beyazıt 3626, which is kept in Beyazıt State Library, Istanbul. By showing the word-initial /k/ and /t/ as a dominant quality, the text demonstrates general vocabularies and grammatical features of Chagatay Turkic. While not showing uniformity in use, the dative +ğa/+ge in general doesn't follow the palatal harmony. The text also rarely shows grammatical characteristics of Oghuz Turkic.

Keywords: Kéyik-nâme, Late Chagatay Turkic, popular versified stories of Chagatay, handwritten Chagatay texts, Chagatay orthography and grammatical features

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fikret.turan@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3532-3910>

EXTENDED ABSTRACT

Kéyik-nâme (Story of the Deer) is a versified religious story, which was widely read and copied by Turkic people starting from the early periods of their history in Islamic culture. It is thought that the work which was written on Mohammad's prophecy and his compassionate personality, was first formed in Arabic literature and was later translated into Persian and Turkish within free and interpretive translation styles. The work is one of the most important religious stories such as Dâstân-ı Deve (Story of the Camel), Dâstân-ı Ejderhâ (Story of the Dragon), Dâstân-ı Güvercin (Story of the Pigeon), Dâstân-ı Hâtûn (Story of the Woman) and Dâstân-ı Kesik Baş (Story of the Cut Off Head) addressing the religious tastes of ordinary people. Kéyik-nâme is spread among the Islamic Turkic communities throughout Azerbaijan, Anatolia and the Balkans, and it was especially popular during the periods of the Anatolian Beyliks and the Ottomans. Because of a high demand by the common masses it was rewritten and copied many times with minor changes. The text which we analyse in this article demonstrates the spelling, grammar and stylistic elements of the spoken version of late Chagatai Turkic. The text is currently a part of a handwritten anthology (majmû'a) that consists of various versified texts of religious and Sufi literature. This anthology is kept in Beyazıt State Library, Istanbul with the catalogue number Beyazıt 3626. It is made of 52 verses running between the pages 20/2 and 22/2 (18a-20a) of the anthology. Although the work is penned in black ink, the heading "Kéyik-nâme bu turur" (This is Kéyik-nâme) is written in red ink. The writing script style of the work is *nesta'lik*. Although the small-spots and abrasions are observable on the leaves, they can be considered insignificant as they are not of the size to prevent the reading. The binding of the anthology is in a good condition. The dimensions of the volume are 240x140 mm and 188x90 mm. Each page usually has 15 lines. The verse is composed in the pattern mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün of the *aruz* meter. The spelling of the words in the text largely reflects the characteristics of the traditional Chagatay spelling. These spelling features include the regular writing of vowels in Turkish words and the preservation of the original spellings of Arabic and Persian words. The writing of the closed e (é) is not clear and consistent in this work. The consonants /k/ and /t/ are dominant word-initially as in the words kéyik (deer), kél- (to come), kêt- (to go), tüş- (to descend, come down), tirik (alive, living, live), etc. It is observed that the dative suffix +ğa/+ge doesn't follow the palatal harmony as is seen in the words enbiyâğa (to the prophet), hazretiğa (to his lordship), Resül'ğa (to the prophet), olarge (to them), mürsellerge (to the messenger), ferzendlerimğa (to my children), yerge (to the place). The text begins with an appeal of a wounded deer in the hands praying the Prophet Muhammad to help her go free. Prophet Muhammad tells the hunter to leave the deer, that he knows he will come back after breastfeeding her young and that he is a guarantor on this matter. The hunter accepts it and then the deer goes back and suckles her calf and comes back with her calf. Seeing her calf on the one hand and her honesty on the other, the hunter leaves the deer free and he himself becomes a Muslim by bringing faith to Muhammad's prophecy. In this respect, the Chagatay story focuses on the helplessness of the deer and Prophet Muhammet's compassionate personality. Thus, the text appears to be a work emphasizing Islam's compassion and benevolence towards the living beings. Because the work is a religious story it is also rich in the names and attributes for God (Allah) and Prophet Mohammad.

I. Giriş

Geyik Destanı (Dâstân-ı Geyik) Türklerin İslamiyet’i kabul ettiği ilk dönemlerden başlamak üzere halk arasında çok yaygın olarak okunan ve istinsah edilen bir dinî manzumedir. Hz. Muhammet’in peygamberliğini ve onun merhametli kişiliğini bir hikâye bağlamında dile getiren eserin önceleri Arap edebiyatında oluştuğu, sonradan Farsça ve Türkçeye serbest şekilde tercüme edildiği düşünülmektedir¹. Eser, sıradan halkın dinî zevkine hitap eden Dâstân-ı Deve, Dâstân-ı Ejderha, Dâstân-ı Güvercin, Dâstân-ı Hatun ve Dâstân-ı Kesik Baş gibi çoğu manzum olarak oluşmuş dinî hikâyelerden birisidir ve daha çok halkın yaygın okuduğu Kırk Hadis, Mevlid ve diğer popüler dinî metinlerin yer aldığı mecmualara kaydedilmiştir². Geyik Destanı, Müslüman Türk toplulukları arasında daha çok Oğuzca konuşan topluluklar arasında Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar çevresinde yayılmış, Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren, özellikle Osmanlı döneminde çok rağbet görmüş ve bundan dolayı yüzlerce kere istinsah edilmiş, bazen de küçük çaplı değişikliklerle yeniden yazılmıştır³. Önceleri Eski Anadolu Türkçesi ile, sonraları ise halk Osmanlıcası ile basit bir üslupla kaleme alınmış eserin metinleri küçük çaplı değişiklikler gösterse de konu, tema ve ton bakımından büyük ölçüde aynıdır ve uzunluğu yaklaşık 80-100 beyit civarındadır. Bununla birlikte, şu anki bilgilerimize göre, eserin diğer Türk lehçelerinde, özellikle de Çağatay lehçesinde aynı ölçüde okunduğu ve istinsah edildiği söylenemez. Biz, bu makalede Geyik Destanı’nın geç dönem Çağatay lehçesiyle yazılmış ve Anadolu sahasındaki varyantlarından küçük çaplı farklılıklar gösteren Kéyik-nâme isimli nadir bir metnini konu ve dil yönünden inceleyip transkripsiyonlu çevirisini ve sözlüğünü ortaya koyacağız.

II. Çağatayca “Kéyik-nâme” Metni

İmla, dil bilgisi ve üslup özelliklerinden hareketle geç dönem Çağatay Türkçesi konuşma dili metni olduğunu düşündüğümüz Kéyik-nâme, içinde çeşitli dini metinler bulunan bir mecmua içinde bulunmaktadır. Üzerinde geniş çaplı bir inceleme yaptığımız bu mecmua Beyazıt Devlet Kütüphanesinde Beyazıt 3626 numarasıyla saklanmaktadır. Kéyik-nâme, bu mecmuanın 20/2-22/2 (18a-20a) sayfaları arasında bulunan 52 beyitlik manzum bir hikayedir. Eser siyah mürekkeple yazılmış olsa da eserin başında bulunan “Kéyik-nâme bu turur” ifadesi kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı tarzı nesta’liktir.

¹ Kocatürk, Hz. Muhammet’in hayatına dair çeşitli anlatıların 8. yüzyılda İbni İshak, 9. yüzyılda da İbni Hişşâm tarafından çeşitli menkıbevi ve efsanevi özellikler de katılarak risaleler haline getirildiğini söyler. Kocatürk 1964: 143. Çeşitli kaynaklarda ayrıca bu tarz hikâyelere dair zayıf hadisler de bulunduğu dair bilgiler de mevcuttur.

² Türk edebiyat tarihinin ilk dönemlerinden beri anonim olarak meydana gelmiş ve halk arasında yaygın olarak okunup dinlenmiş bu türden manzum hikâyeler (destanlar) için bkz. Kocatürk 1964: 143-166. Osmanlı edebiyatında hikâye tarzında yazılmış manzum ve mensur eserler ile onların genel özellikleri için bkz. Levend 1967.

³ Dâstân-ı Geyik’in Türkiye’de ve yurtdışında bulunan elyazması kütüphanelerinde sayısı yüzleri bulan elyazması nüshası ile birçok basması vardır. Albayrak, eserin bazı elyazmaları ile basma nüshalarını karşılaştırmalı olarak inceleyip metin tesisi yapmış ve ortaya değerli bir tez çalışması çıkarmıştır. Albayrak 1993. Eserin diğer nüshaları üzerine ayrı ayrı değerli çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Cumbur 1982, Aytaş 1999, Tören 2005, Aslan 2006 ve Kuzubaş 2008 önemlidir. Tören tarafından incelenen metnin yazarı olarak Sadreddin ismi zikredilmiştir. Tören 2005. Aynı eser üzerine ayrıca bkz. Çelebioğlu 1999: 81. Erken dönem Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış benzer diğer mesneviler için bkz. Çelebioğlu 1999. Eserin Çağatayca varyantına dair bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Eserin yazıldığı varakta küçük çaplı lekeler ile kenarlarda önemsiz sayılabilecek aşınmalar olsa da bunlar yazının okunmasını engelleyecek boyutta değildir. Mecmuanın cildi deridir ve iyi durumdadır. Mecmuanın ölçüleri 240x140 mm ile 188x90 mm'dir. Her sayfada genellikle 15 satır bulunmaktadır. Manzumenin vezni mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün şeklindedir. Eserin yazarı ve yazıldığı tarih hakkında bilgi verilmemiştir. 52 beyitlik bu eserin ilk 5 beytinde Allah'a hamd ve sena ile onun yüceliğini belirten ifadelerden oluşmuş münacat, onu izleyen 3 beyitte is Hz. Muhammed'e dua ve övgüden oluşan naat vardır. Eserin esas konusu 9. beyitte "Eşitgil ol Resül-ı 'âlemeyni" dizesi ile başlar. Eserin 51. beytinde Allahtan insanlara iman vermesi istenirken son beyit olan 52. beyitte insanlara ölümden haberdar olmaları konusunda nasihatte bulunulur.

Eser, konu ve yapı yönüyle Anadolu sahasındaki Geyik Destanı nüshalarından daha kısadır. Anadolu sahasındaki hikayelerde görülen 40 müşriğin gelip Hz. Muhammet'i tehdit ederek onun peygamberliğini sorgulaması, bunun üzerine onun bu müşriklerin eline düşmüş geyiğe kefil olarak yavrularını emzirmeye gitmesini sağlaması, geyiğin yavrularını emzirdikten sonra tekrar geri gelmesi ve bunun üzerine müşriklerin peygambere inanıp Müslüman olması şeklinde cereyan eden hikayenin baş ve son kısımları, yani Hz. Muhammet'in tehdit edilmesi ve onun peygamberliğinin sorgulanması kısmı ile müşriklerin geyiğin gelmesini engellemeleri ve sonunda mahcup olup Hz. Muhammet'e inanması kısımları yoktur. Çağatayca metinde bu kısımların olmaması eserin daha kısa olmasının en önemli sebebidir.

Çağatayca metin, avcı eline düşmüş bir geyiğin dile gelerek Hz Muhammet'e kendisine yardım etmesini dilemesiyle başlar; (Uşol demde Resül döp kıldı feryäd / Mëni şayyäd kolidin kılğil âzäd). Burada Hz. Muhammet'in peygamberliğinin sorgulanması yoktur. Hz. Muhammet avcıya geyiği bırakmasını, gidip yavrularını emzirdikten sonra geri geleceğini bildiğini ve bu konuda geyiğe kefil olduğunu söyler; (Resül eydi kefil boldum ki bilseñ / Këyik këlme sen bil her nê kılsañ). Geyik gidip yavrularını emzirdikten sonra yavrularıyla birlikte geri gelir; (Çoşulup kældiler hâzret kaşığa / Ne müşkil tüşse körgeyler başığa). Bunun üzerine avcı geyiği bırakır ve Hz. Muhammet'in peygamberliğine iman getirerek Müslüman olur; (Këyik nâlesini eşitti şayyäd / Hüdâ tevfiğ bëriben kıldı feryäd. Bu sözlerni eşitip erşe şayyäd / Müsülmân bolamën döp kıldı feryäd.) Bu özellikleri bakımından, Çağatayca hikaye, geyiğin acınacak durumuna odaklanarak Hz. Muhammet'in merhametli kişiliğini vurgulamaktadır. Böylece, Çağatayca metin, İslamiyetin zorda kalmış canlılara yönelik acıma, merhamet ve yardımseverlik gibi umdelerini öne çıkaran bir eser halinde görünmektedir.

Biz, yazıldığı ve söylendiği dönemde, İslamiyetin halkın büyük çoğunluğunun dini olmasından dolayı Hz. Muhammet'in peygamberliğini sorgulanmasının veya onun tehdit edilmesinin uygun görülmediğini ve bu nedenle eserin Anadolu'da yazılmış erken dönem metinlerindeki bu konularla ilgili kısımların Çağatayca metinden çıkarıldığını düşünüyoruz.

III. Këyik-nâme'nin İmlâ ve Dilbilgisi Özellikleri

Metnin imlâsı büyük ölçüde geleneksel Çağatay imlâsının özelliklerini yansıtmaktadır. Bu özellikler arasında Türkçe kökenli kelimelerde ve eklerde ünlülerin yazılması ile Arapça ve Farsça kelimelerin asıl imlâsının olduğu gibi korunması gelir. Gırtlaksız nazal n (ñ) nun+kef işaretiyle (نك) gösterilmiştir. Harfler üzerinde ünlüleri gösteren hareke yoktur. Ha (ح) ve güzel he (ه) ünsüzlerinin altına bazen hemze işareti konmuştur. Sin (س) harfini göstermek için bazen altına üç nokta konmuştur.

İkili okunması gereken ünsüzlerin üzerinde şedde işareti bazen kullanılmış, bazen kullanılmamıştır. Arapça kökenli tenvinli okunan kelimelerin üzerinde tenvin işareti genel olarak kullanılmıştır. Kelime başında uzun ā medli elife (̄) gösterilmiştir. Çok az sayıdaki Farsça izafet tamlamasında izafet i'si geleneksel yazıma aykırı olarak bazen ye (̄) harfiyle gösterilmiştir. Bu durum imlânın konuşma diline yaklaştırılmasıyla açıklanabilecek imlânın Türkçeleştirilmesi olayı olarak değerlendirilebilir.

Kapalı e (è) ünlüsünün yazımı bu eserde net ve tutarlı değildir. Eserde hareke işaretleri kullanılmadığından bazı kelimelerde kapalı e (è) için herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bunlar arasında *êşit-*, *kèyik*, *mèn*, *nè*, *sèn* kelimeleri sayılabilir. Bununla birlikte kapalı e (è) *êm-* fiilinin yazımında elif+ye harfleriyle, *dè-*, *èber-*, *èlig*, *èr-*, *èrse*, *kèçik-*, *kèl-* kelimelerinde ise ye harfiyle gösterilmiştir. Biz, üzerinde çok çalışma ve tartışma yapılmış bu konuda genel olarak János Eckmann'ın *Çağatayca El Kitabı* isimli eserinde kapalı e (è) ünlüsüyle gösterdiği kelimeleri bu eserin incelemesinde de kabul ettik. Buna göre biz bu metinde şu kelimeleri kapalı e (è) ile gösterdik: *bèr-* (vermek), *dè-*, *èber-* (göndermek), *èlig* (el), *êm-*, *êşit-*, *èt-* *èy* (seslenme edatı, hitap ünlemi), *èy-* (söylemek), *èyle-*, *kèl-* (gelmek), *kèt-* (gitmek), *kèyik* (geyik), *mèn*, *nè*, *nèçük* (nasıl), *nètük* (nasıl), *sèn*, *yèr*, *yèt-*.

Metnin istinsahı sırasında bazı kelimelerde yazılmasının unutulduğunu düşündüğümüz ekler vardır. Bu bağlamda 3. tekil kişi iyelik eki +i/+i ünlüsünü gösteren ye harfi iki kelimedeyazılmamıştır: *kõñül[i]* (17), *resül[i]* (22). Bir kelimedeyönelme hali eki +ge yazılmamıştır: *Siz[ge]* (44).

İstinsah sırasında yazılması unutilan kelimeler de vardır: *[Resül'ğa]* (34), *[kılğın]* (43).

Dilbilgisi özellikleri bakımından *Kèyik-nāme* metni *Çağataycanın* genel özelliklerini gösterir. Kelime başında /k/ ve /t/ ünsüzleri hakimdir (*kèyik*, *köz*, *kör-kél-*, *kèt-*, *tüş-*, *tirik*, vs.).

Yönelme hali +ğa/+ge ekinin büyük ünlü uyumuna uymadığı ve istikrarlı bir kullanımı olmadığı görülür: *enbiyāğa* (6), *hazretiğa* (8), *Resül'ğa* (13), *olarge* (21), *mürsellerge* (19), *ferzendlerimğa* (43), *yèrge* (48). Bir yerde yönelme hali +ğa/+ge yerine *Oğuzca* +a/+e kullanılmıştır: *qullara* (5).

7. beyitteki “*mevlām*” kelimesindeki /ā/ ünlüsü kelime içindeki dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak /ū/ ünlüsüne dönüşmüştür: *mevlām* > *mevlūm* (7).

Kelime sonu d>t değişimi “*aḥmet*” (36) kelimesinde görülür. Bu durum konuşmada görülen bir kullanımın yazıya yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bağlaç grubu “*bend ü tuzağdın*” düzlük-yuvarlaklık uyumu sonucu “*bendi tuzağdın*” şekline dönmüştür.

Vezin gereğinden kaynaklandığını düşündüğümüz orta hece ünlüsü düşmesine örnek vardır: *evl'yālar* < *evliyālar* (8).

Eser, kelime hazinesi bakımından kendine özgü özellikler gösterir. Bu özellikler arasında, dini bir eser olmasından dolayı, metinde Allah ve Hz. Muhammet'in çeşitli vasıflarını belirten çok sayıda ismin ve vasıfların ifade edilmesi dikkat çeker. Bu isimler ve vasıflar şöyledir: Allah için: *Ḥaḳ*, *Ḥayy-ı ezel*, *Ḥudā*, *İlāh*, *Ḳādir*, *Lā-yemūt*, *Lā-yezāl*, *Pādişāh*, *Perverdīgār-ı bī-bedel*, *Raḥmān*, *Yaratḳan*; Hz. Muhammet için: *Ḥaḳ*'nı *resūli*, *Ḥaḳ resūli*, *Ḥazret*, *Nebī*, *Nebī-ı barça mürsellerge ḥātem*, *Resūl*, *Resūl-ı 'ālemeyn*, *Resūl-ı her dü 'ālem*, *Resūlullāh*, *Şefi'ü'l-mertebeyn*.

IV. Transkripsiyonlu Metin

20/2 (18a, satır 6)

Kéyik-nāme bu turur: Bismillāhirrahmānirrahīm,

1

Senā vü ḥamd-i Kādir ber-kemālī

Yaratқан Pādişāh-i Lā-yezālī

2

Özi Perverdigār-ı bī-bedeldür

Ki bī-şek Lā-yemüt Ḥayy-ı ezeldür

3

Yarattı kudretidin nüh felekni

Yana her güne türlük melekni

4

Bërip ziyet kılıp dānā-yı ‘ālem

Yarattı kökde kevkeb yërde ādem

5

Senā vü ḥamd çün kādir Ḥudāyā

Şükür biz kullara⁴ til bërdi güyā

6

Dürüdi aytaluñ köp enbiyāğa

Ḥuşūşan ol Muḥammed Muştafā’ğa

7

Érür bī-şek Muḥammed şāhib-i tāj

Söyüp mevlüm ‘ināyet kıldı mi ‘rāc

21/1 (18b)

8

Yakīndür ḥazretiğa ḥak-şinasī

Nebīler evl’yālar⁵ reh-nümāsı

9

Éşitgil ol Resül-ı ‘ālemeyni

Ki bir kün seyr étip rüy-ı⁶ zemīnni

10

Éşitikin⁷ kulaq sal bā-şerefđin

Kélür érđi uşol kün bir tarafđın

11

Körüñ ey dostlar taqđır-i Allāh

Yoluqtı anda bir şayyād nāgāh

⁴ Normal şartlarda “kullarğa” olması gereken kelime vezin zorunluluğundan olsa gerek Oğuzcadaki yönelme hali olan +a ile “kullara” şeklinde söylenmiştir.

⁵ Vezin gereği olarak orta hece ünlüsü düşürülmüştür.

⁶ Farsça izafet terkiplerinde normal şartlarda yazılmayan terkip i’si burada bir ye (ی) harfiyle gösterilmiştir. Genel imlâda olmayan bu türden uygulamalar metinde yer yer karşımız çıkar ki imlânın Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görülen bir örnektir. Bu uygulamalar daha çok halk için yazılmış bu metin türünden eserlerde daha çok görülür.

⁷ Çağatayca metinlerde daha çok -kım/-kin olarak görülen 2. tekil kişi emir ekinin -ıkın/-ikin şeklinin de var olduğunu anlıyoruz.

12

Tutupdur bir k yikni anda derh l
Res lull h k ldiler uşol h l

13

K zi t şti k yikni  n Res l'ga
Du 'asını Hud  aldı kab lga

14

Uşol demde Res l d p kıldı fery d
M ni şayy d k l dın k lg l  z d

15

Res l-ı ' lemeyn alg l s z mni
Bu şayy d  lgidin k t kar  z mni

16

 me tur an ki ik o lanlarım bar
Anamız k lmedi d p yolga karar

17

K yikke  ydiler H k'nı res li,
 şit  y b -zeb n şayy d k n l[i]⁸

18

 r r katı  m ni  s z mni almas,
N  y rde bolsa k fir ra meti k lmes

19

K yik aytur Res l-ı her d  ' lem
Neb -i bar a m rsellerge h tem

20

M ne bol l kefil barıp k leyin
Uşol ferzendlerim barıp k reyin

21/2 (19a)

21

Olarge s t b rip k ley arulup⁹
Olarge bild r p k n lin savulup

22

D diler H k res l[i]¹⁰  h -y  z r
Kefil bolsam s ne bu y rde yek-b r

23

N  k k lgey k yik kec kec uza dın
K tulsa ol meger bendi tuza dın¹¹

24

K yik aytur ki yal an d p k tulsam
N  d r m n  h retde m n tutulsam

⁸ Metinde bu kelimenin sonundaki i  nl s n  g steren ye harfi yoktur.

⁹ Metinde "arulut"  eklindedir.

¹⁰ Metinde kelime sonundaki ı  nl s n  g steren ye harfi yoktur.

¹¹ Ba la  grubu "bend   tuza dın" d zl k-yuvarlaklık uyumu sonucu "bendi tuza dın"  kliline d nm şt r ki sadece  a ataycada de il Osmanlıca ve T rkiye T rk esinde de g r l r: c n u g n lden > c n  g n lden, vb.

25

Dedi şayyād bu sözdür nè müşkil
Çutulup bu keyik kêtse nêttük bil

26

Resûl eydi kefil boldum ki bilseñ
Keyik kêlmese sên bil her nè kılsañ

27

Bu söz birle keyikni koydı şayyād
Barıp cāyige āhū kıldı feryād

28

Yügürüp yetti ol ferzendleriğa
Özidin bolğan ol dilbendleriğa

29

Emüzüp közleridin tökti jāle
Olarınıñ aldıda köp kıldı nāle

30

Dedi ferzendlerim fıraq boluñlar
Kete kelmey turur mên hoş qalıñlar

31

Yürüdüm nefis üçün āhir sorundum
Barıp şayyād dāmığa urundum

32

Eylengeç keldi bağladı şayyād
Bu ğamdın imdi kimge eyleyin dād

33

Meni öldürgeli qaşd etti derhāl
Resûlullāh keldiler uşol hāl

22/1 (19b)

34

Közüm tüşti Resûl'ğa eyledim rāz
Şefā'at kıldım [Resûl'ğa] āġāz

35

Kefil bolup meni eberdi sizge
Yana sizlerge kelmesdür mên özge

36

Kêçikmelik meñe ermestür aħmet¹²
Resûl'ğa eyler ol kâfir melāmet

37

Ĥilāf êtsem Resûl'ğa bu sözümdin
Kıyāmet ta'nesi açar közümdin

¹² Kelime büyük ihtimalle “aħmed” (övgüye layık, çok uygun ve münasip) kelimesindedir ve kelime sonunda d>t deġişimine uğrayarak oluşmuştur. Bu durum konuşma dilinin etkisiyle tipik bir Türkçeleştirme olarak deġerlendirilebilir.

38

Baralı hoş kalñız iki oğlan
İlāh'm Allāh¹³ Resūl sizni yaratқан

39

Dēdi ferzendleri müşfik anamız
Resūl'niñ aldığa biz hem baramız

40

Baraluñ ol Şefi'ü'l-mertebeynge
Ezeldin raĥmeten li'l-'āleminge¹⁴

41

Қоşулup kēldiler Hāzret қаşığa
Ne müşkil түsse көrgeyler başığa

42

Birisi hem Resūl aldığa kēldi
Kēlip Hāzret ayağığa yıkıldı

43

Dēdi āhū apası [kılğın]¹⁵ raĥmet
Mēniñ ferzendlerimğa ēyle şefkat

44

Söyüp sizni ĥabībim dēdi Raĥmān
Siz[ge] muhtāc ērür ĥayrān insān

45

Kēyik nālesini ēşitti şayyād
Ĥudā tevfiķ bēriben kıldı feryād

46

Bu sözlerni ēşitip ērse şayyād
Müsülmān bola mēn dēp kıldı feryād.

22/2 (20a)

47

Қıyāmetdin ki қорқар bu se ĥayvān
Nēçük mēn қорқmayın ger bolsam insān

48

Yıķılıp yerge қорқup nāle kıldı
Kelīme-i şehādet 'arza kıldı

49

Heme fazl-ı Nebī-yi ehl-i sūhān
Müsülmān boldı kāfir taptı imān

50

Kēyik kētti uşol yērdin bolup şād
Ĥudā emri eceldin kıldı āzād

¹³ Metinde “İlāhim Allāh” şeklinde yazılmış olsa da vezne uygun okumak için ulama yapılmış ve ünlü düşürülmüştür.

¹⁴ Burada Enbiya Suresine telmih vardır: Kuran 21/107: *Ve mā erselnāke illā raĥmeten li'l-'ālemīne* (Seni âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik.)

¹⁵ Bu kelime metinde eksiktir. Sözüñ gelişinden hareketle metin tamiri yapılmıştır.

51

İlâhi barça kılğa bêrgil ĩmân
Resûl ümmeti ger bolsa Müsûlmân

52

Nazîrî sên ölümün bā-ħaber bol
Tiriklikde hemîşe bî-zarar bol.

SÖZLÜK

(Sözlüğe Türkiye Türkçesinde kullanılmayan, nadir görülen veya farklı anlamlara gelen kelimeler alınmıştır. Anlamayı kolaylaştırmak için bazı çekimli yapılar da açıklanmıştır.)

âdem: Ar. İnsan.

âgâz: Ar. Başlama, başlangıç.

aħmet: Ar. Övgüye değer, çok uygun
ve münasip (<aħmed)

âhir: Ar. Son, sonunda.

aldıda: Önünde, huzurunda.

anda: Orada, onda.

apa: 1. Amca, efendi, sahip, 2. Anne,
abla.

arul-: Şifa bulmak, iyileşmek,
rahatlamak.

‘arza kıl-: Arz etmek, dilemek,
söylemek.

ayt-: Söylemek.

âzâd: Far. Hür, özgür.

bā-ħaber: Haberdar, bilgi sahibi.

bar: Var.

bar-: Varmak.

barça: Hep, bütün, tamamı.

bā-şeref: Ar./Far. Şeref sahibi, onurlu.

bendi tuzag: Tuzak, esaret zinciri,
kelepçe (<bend u tuzag)

bêr-: Vermek.

ber-kemâli: Far./Ar. Olgunluk,
yetkinlik, yücelik.

bî-bedel: Far. Bedeli olmayan, çok
değerli ve yüce.

bî-zarar: Ar./Far. Zararsız, sıkıntısız.

bî-şek: Far. Şüphesiz.

bî-zebân: Far. Dilsiz.

bolğan: Olan, olmuş.

bolsa: Olsa.

cây: Far. Yer, mevki, makam.

çün: Far. 1. Çünkü, 2. O zaman ki, 3.
Ondan dolayı, 4. Gibi.

dād ěyle-: 1. Adaletli davranmak, 2.
İmdat istemek, adalet istemek.

dām: Far. Tuzak, ağ.

dānā-yı ‘âlem: Far. Alemin bilgilisi,
dahisi.

dê-: Demek, söylemek.

dilbend: Far. Gönlü bağlı, Mecazen
sevgili ve gönlün bağlandığı
sevilen kişi.

dü ‘âlem: İki alem, bu dünya ve
ahiret.

dürüd: Far. Övgü, sena, selam.

êber-: Göndermek.

ehl-i sühân: Far. Etkili ve güzel
konuşan insanlar.

êlgi: (Onun) eli (<êlig+i)

ême tur-: Emmekte olan, emiyor olan.

êmüz-: Emzirmek.

enbiyâ: Ar. Peygamberler, nebi
kelimesinin çoğulu.

êrmestür: 1. Değildir, 2. Yoktur.

êrür: -dır/-dir/-dur/-dür ek-fiili.

êşit-: İştirmek.

êşitip êrse: İştirmiş ise.

êy-: Söylemek.

eylenceç: Durarak, bekleyerek.

fâzl: Ar. 1. Fazilet, erdem, lütuf, 2.
Üstünlük.

felek: Ar. 1. Gökyüzü, sema, 2. Eski
astronomi anlayışında göğün
katları.

ferzend: Far. Çocuk, evlat, yavru.
ger: Far. Eğer.
güne: Far. Tür, çeşit.
güyā: 1. Konuşan, 2. Sanki.
ḥabīb: Ar. Sevgili, sevilen.
Ḥaḳ'ın resūl: Allah'ın resulu Hz. Muhammet.
ḥak-şinasī: Ar./Far. Hakkı ve gerçeği bilme.
ḥamd: Ar. Allaha övgü ve şükran bildirme ifadesi.
ḥātem: Ar. 1. Mühür, 2. Peygamberlik mührü, 3. (Mecazen) Liderlik.
ḥayrān: Ar. Şaşkın, şaşırılmış, akli başından gitmiş.
Ḥayy-ı ezel: Ar./Far. Allahın adlarından ve sıfatlarından; Başlangıcı olmayan, diri ve canlı, haikikat.
ḥazret: Ar. Derin saygı duyulan yüce şahsiyetler ve varlıklar için kullanılan tazim hitabı, saygı ifadesi, saygıdeğer, .
hem: Far. Hem, da/de, ve edatı.
heme: Far. Bütün, hep.
hemīşe: Far. Her zaman.
ḥilāf ēt-: Muahalefet etmek, karşı gelmek, yerine getirmemek.
hoş ḳalūlar: Hoşça kalınız, Allahaismarladık.
Ḥudāyā: “Ey Hüda, Ey Allahım” anlamında ifade.
ḥuşūşan: Ar. Hususiyetle, özellikle.
imdi: Şimdi.
ināyet: Ar. Yardım, iyilik, lütuf, mecazen Allah'ın lütfu ve yardımı.
jāle: Far. Çiğ tanesi, su damlası, göz yaşı.
ḳabūlga al-: Kabul etmek.
Ḳādir: Kudret ve güç sahibi, mecazen Allah.
ḳara-: Bakmak.
ḳaşı: Önü.
ḳatıḡ: Sert, kavi, acımasız.
kec kec: Far. Eğri büğrü, dolambaçlı.

kēcikmelik: gecikmek.
kēl-: Gelmek.
kēte kēlmey turur mēn: Gidip gelmeyeceğim.
kēt-: Gitmek.
kevkeb: Ar. Yıldız.
kēyik: Geyik.
ḳiyāmet ḫa'nesi: Kıyamet korkusu ve acısı, kıyamet korkusundan ağlayıp inleme.
ḳiçik: Küçük.
ḳol: El, kol.
kök: Gök.
kōnli: (Onun) gönlü (<kōnül+i)
kōnül: Gönül.
köp: Çok.
kör-: Görmek.
köz: Göz.
kōzi tūş-: Gözüne çarpmak, aniden görmek.
ḳulaḳ sal-: Dinlemek, işitmek.
ḳutḳar-: Kurtarmak.
ḳutul-: Kurtulmak.
kün: Gün.
Lā-yemūt: Ar. Ölmez, yok olmaz, mecazen Allah.
Lā-yezālī: Ar. Bitimsizlik, sonsuzluk, mecazen Allah.
meger: Meğer, belki, ola ki.
melāmet ēyle-: Kınama, kızma, ayıplama, azarlama.
mēn: Ben (1. tekil kişi şahıs zamiri)
mēne: Bana.
mevlüm: Mevlam, Rabbim, Allah'ım anlamında bir ifade.
mi'rāc: Ar. Miraç, Hz. Muhammet'in göğe Allah'ın huzuruna yükselişi.
mürsel: Ar. Gönderilmiş olan, resul, peygamber.
müşfiḳ: Ar. Şefkatli ve sevecen.
nāḡāh: Far. Ansızın, birdenbire.
nāle: Far. Ağlayıp inleme.
nazīr: Ar. Küçük ve değersiz.
nē: Ne.
nebī: Ar. Peygamber.

nêçük: Nasıl, ne şekilde, bkz. nêtük.
nefs: Ar. Kendi, öz, bir kişinin hayatı ve varlığı.
nêtük: Nasıl, ne şekilde, bkz. nêçük.
nüh: Far. Dokuz.
oğlan: Çocuk, yavru.
olar: Onlar.
özge: Başka, ayrı, farklı.
öz: Kendi.
Perverdigâr: Far. Besleyen, yaşatan, mecazen Allah.
Rahmân: Acıyan ve affedici olan Allah.
Rahmeten li'l-âlemîn: Alemlere rahmet, Mecazen Hz. Muhammet (Enbiya Suresi, ayet 107)
râz êyle-: Sırrını söylemek, arzusunu söylemek.
reh-nümâ: Far. Kılavuz, yol gösterici.
Resûl-ı âlemeyn: Ar./Far. İki alemin (dünya ve ahretin) peygamberi, Mecazen Hz. Muhammet.
savul-: Geçirmek, gidermek, halletmek?
şayyâd: Ar. Avcı.
se: Far. Üç.
senâ: Ar. Övgü.
sêne: Sana.
sorun-: Aramak.
söy-: Sevmek.

sühan: Far. Söz (<sühan)
şefâ'at kııl-: Merhamet etmek, şefkat göstermek, yardım etmek.
Şefî'ü'l-mertebeyn: İki mertebenin en merhametlisi ve yardımcısı, mecazen Hz. Muhammet.
tap-: Bulmak.
tevfiğ: Ar. 1. Uygun hale getirme, 2. Allahın yardımı ve desteği.
til: Dil.
tiriklik: Dirilik, yaşıyor olmak.
tızrağ bol-: Acele etmek.
tök-: Dökmek.
türlük: Türlü, çeşitli.
dem: Far. Zaman.
urun-: Yakalanmak, düşmek?
uşol: O, işte o, tam o.
var-: Varmak, gitmek.
yağın: Ar. Mutlak bilgi, hakikat, sağlam bilgi.
yalğan: Yalan.
yana: Yine, ve.
Yaratқан: Yaradan, Tanrı.
yek-bâr: Far. Bir kere.
yıqıl-: Yıklılmak, diz çökmek, önünde secde etmek.
yoluğ-: Karşılaşmak, rastlamak.
yügür-: Koşmak.
zâr: Far. 1. Ağlayıp inleme, 2. Ağlayıp inleyen.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, Nurettin. 1993. *Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri - Kaynakları ve Metin Tesisi-*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ASLAN, Namık. 2006. "Manzûm Dinî Hikâyeler ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları)," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, (2006/1), s. 189-207.
- AYTAŞ, Gıyasettin. 1999. "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve 'Haza Destan-ı Geyik'," *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 12, (Kış 1999), sayfa (Yok): <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/316/308> (23.04.2016 tarihinde)
- BODROGLIGETI, A. J. E. 1981. "A Glossary to the Rylands Eastern Turkic-Persian Versified Vocabulary," *Ural-Altaysche Jahrbücher*, c. 53, 1981, s. 1-65.
- CLAUSON, Sir Gerard (Hazırlayan). 1960. *Sanglax – A Persian Guide to the Turkish*

- Language by Muhammad Mahdī Xān*, London: Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial.
- COURTEILLE, M. Pavet de. 1870. *Dictionnaire Turk-Oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ai-Chir Nevâi*, Paris: Imprimerie Impériale.
- CUMBUR, Müjgan. 1982. "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine," *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. II, Ankara, s. 71-94.
- ÇAĞATAY, Saadet. "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler," *TDAY Belleten 1956*, s. 153-177.
- ÇELEBİOĞLU, Amil. 1999. *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy'a Kadar)*, Ankara: Kitabevi.
- ERKAN, Mustafa. 1979. *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir. 1964. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- KUZUBAŞ, Muhammet. 2008. "Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karânî, Vefât-ı Hz. Fâtıma, Vefât-ı Hz. İbrâhîm, Hikâyet-i Gügercin, Hikâyet-i Geyik)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1/2, s. 304-340.
- LEVEND, Ağâh Sırrı. 1967. "Divan Edebiyatında Hikaye", *TDAY Belleten 1967*, s. 71-117.
- ÖZTELLİ, Cahit. "Anadolu Dini Edebiyatından Geyik Destanı," *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 146, s. 2492-2494.
- STEINGASS, F. J. 1892. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge K. Paul.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî. 1298/1880. *Lügat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- TÖREN, Hatice. 2005. "Sadreddin'in Dâsîtân-ı Geyik Adlı Mesnevisi," *İÜFTDE Dergisi*, c. 33, s. 239-282.
- VÉLIAMINOF-ZERNOF, V. de (Hazırlayan). 1869. *Dictionnaire Djaghataï-Turc*, Saint-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
- ZARİÇ, Mahfuz, 2014, "Geyik Destanı (Destan-ı Geyik), Ebû Zerr ve Kardeşlik Eğitimi," *Heceöykü*, S. 63, Ankara, s. 144-153. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/mahfuz_zaric_geyik_destani.pdf (24.04.2016 tarihinde).

دیرین فریاد ایلد با...
 اولدنی کارباری ناله زار...
 خدایم ایسی برده شفاعت...
 اکر است طلب قیامتک بکبار...
 حقو اینی قیامت پس اخیست را...
 ابرو دیرین عالم دانی ابرو...
 دیرکی اول کومری در با پی رسید...
 دیرکی امانی آدور ایلی امان...
 دیرکی کیم امانا ادرین ای پاد...
 شفاعت اکر نسیب قیامتک ایتیم...
 غمور ایتیم ایتیم اقبول قیامتک...
 خدایم کیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 شریعت ده برافنی ایتیم ایتیم...

کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...

کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...
 کیم ایتیم ایتیم ایتیم ایتیم...

